

4.2. Біографічна інформація в колі дитячого читання

Упродовж останніх десятиліть в українській гуманітаристиці намітилася чітка тенденція зростання інтересу до дитини та дитинства як соціокультурного явища: діти (як феномен соціокультурного існування людства), дитинство (як реально прожитий чи пізніше переосмислений період буття індивіда), дитинне/дитинність (як філософська, психологічна, педагогічна тощо категорія), дитяче (як стратифікаційний маркер) тощо все частіше стають об'єктом розгляду науковців. Так, започаткована низка знакових для теми міжнародних міждисциплінарних наукових зібрань¹, у всіх галузях гуманітарного знання невпинно зростає кількість та якість наукових праць, присвячених «дитячій» проблематиці². Гадаємо, дана тенденція пояснюється як соціально-економічними причинами (сталий попит на «дитячі» товари, а відтак орієнтованість ринкових механізмів, зокрема реклами, на «юного споживача»; формування та розгортання різноманітних «дитячих» організацій при політичних, громадських і релігійних осередках; комерціалізація освітньої галузі та позашкільної

¹ Для прикладу: засновано Центр дослідження літератури для дітей і юнацтва (адреса порталу: <http://urssyl.com.ua/ua/>), що проводить Щорічний міжнародний мандрівний симпозіум «Література. Діти. Час» та виступає співзасновником низки спеціалізованих наукових зібрань у вишах країни (Бердянськ, Івано-Франківськ, Київ, Краматорськ, Львів, Миколаїв, Рівне та ін.); спеціалізовані науково-методичні конференції та семінари проводить Національна бібліотека України для дітей; концептуальні круглі столи та дискусії відбуваються упродовж роботи Форуму видавців (м. Львів), Книжкового Арсеналу (м. Київ) тощо.

² Для прикладу: соціокультурний контекст, зокрема його біографічну складову, і теоретичні аспекти дитячої книги та літератури вивчають Н. Вернигора, Г. Корнєєва, О. Литвиненко, Н. Марченко, Е. Огар, О. Папуша; українську та зарубіжну літератури для дітей та юнацтва у контексті літературознавчих і міждисциплінарних підходів досліджують У. Баран, О. Будугай, К. Зайцева, С. Іванюк, Т. Качак, В. Кизилова, Л. Лебедівна, О. Луцевська, Л. Овдійчук, Б. Салюк, Л. Ходанич-Повх, О. Цалапова та ін.; до проблем літературної освіти та феномену дитячого читання звертаються У. Баран, О. Будугай, С. Васюта, О. Ісаєва, Т. Качак, Л. Круль, Н. Марченко, Л. Мацевко-Бекерська, Л. Мовчун, Р. Мовчан, Л. Овдійчук, О. Слижук, Б. Шалагінов та ін.

роботи з дітьми тощо), так і внутрішньою логікою соціально-культурної трансформації постколоніальних спільнот: саме «дитяча» царина синтезує у собі всю сферу культурної діяльності як такої та найбільш повно і прозоро виявляє та моделює зміни, що відбуваються в «дорослому» світі. Отже, вона є репрезентантом істинних, а не декларованих цілей та ідеалів суспільства, оскільки поєднує в собі не лише причиново-наслідкові зв'язки у людському поступі, а й напрацьовані людством способи їх творення та збереження. Отже, можемо припустити, що дослідження в цій царині дадуть змогу провести межу між свідомою та безсвідомою діяльністю соціуму, розмежувати історію бажану та реально продуковану, виявити, відтворити та прогнозовано змінювати окремі історичні матриці.

Водночас прискорена інформатизація та поява суспільства знань призвели до цифрової та гуманітарної нерівності: значна частина успішних в інших сферах буття суб'єктів залишаються несформованими користувачами знання. Через це історія та біографія факту стає доступною лише частині суспільства, інші представники якого (не залежно від віку!) спроможні сприймати лише історію сюжетів і образних міток. Отже, значимим стає не сам факт, а його грамотне позиціонування, просування та інтерпретування. За цих умов біографічна галузь знання перетворюється на міждисциплінарну самостійну сферу, котра, по суті, визначає культурологічно-ціннісні орієнтири суспільства. (Йдеться не лише про наукові засади формування національного чи державного пантеону, а й про ціннісні критерії відбору постатей та вибору ключових, сигнальних моментів їх долі для подальшого тиражування та узвичаєння в системі суспільних цінностей.)

Хоча означені цивілізаційні виклики потребують уважного вивчення та наукового осмислення, біографічна інформація в колі дитячого читання все ще залишається недостатньо розробленою цариною вітчизняної гуманітаристики. Натомість, саме дослідження в даному напрямі дають змогу запропонувати українському суспільству дієвий інструмент свідомої консолідації та визначення єдиних ціннісних орієнтирів у майбутньому, оскільки саме добір та інтерпретація суспільством персоналій, котрі маркують власними іменами певні історичні

проміжки, витворює своєрідний «звичаєвий пантеон»³ нації як набір узвичаєних поведінкових і націоасоціативних типів⁴. Відсутність його у суспільстві спричиняє ціннісний хаос і безсистемність роботи виховних інституцій, веде до мимовільної переорієнтації молодшого покоління на пантеони інших держав.

Методико-теоретичні аспекти даної проблематики у царині біографістики широко висвітлив В. І. Попик у монографічній роботі «Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку» (Київ, 2013) [10]. Н. І. Любовець у статті «Біографічні серії в контексті розвитку української біографічної традиції» (Київ, 2008) [2] спробувала узагальнити досвід творення біографічних серій в Україні, зокрема тих, що позиціонувалися як читання для молоді. Послідовно досліджує питання розкриття біографічної інформації у виданнях для дітей (до прикладу: «Біографія дитинства» в науковому полі біографіки та колі дитячого читання», 2011 [5]) та специфіку відображення дитячих років людини у джерелах особового походження (скажімо: «Автобіографія дитинства у межах біографічного дискурсу», 2012 [4]) Н. П. Марченко. Їй належить також перше в Україні монографічне дослідження життєпису дитячого письменника «Володимир Рутківський: тексти долі» (Тернопіль, 2014) [6], засноване на методологічних засадах новітньої біографістики та принципах мережевого аналізу.

Із погляду книгознавства, зокрема в системі історії української книги, а також питань читання та вікових особливостей читача біографічні аспекти різною мірою відображені у дисертаційних дослідженнях Н. П. Марченко «Видання для дітей в Україні 1917–1923 рр.: історіографія, джерела, типологія» (Київ, 1998), Н. С. Дяченко «Формування системи рекомендаційних бібліографічних посібників для дітей в Україні» (Київ, 1998), Г. В. Корнєєвої «Українська дитяча книжка Східної Галичини: історико-книгознавчий аспект (друга половина ХІХ ст. – 1939 р.)» (Київ, 2005), Л. М. Кусій «Михайло

³ Під цим поняттям розуміємо історично тяглий узвичаєний у щоденному житті суспільства набір персоналій, котрі більшістю трактуються як типові виразники їхніх рис, потреб і спромог.

⁴ Йдеться про постаті, з якими на рівні буденної свідомості асоціює себе людина як представник певної нації.

Таранько — редактор і видавець української періодики та книжкових серій для дітей і молоді (1919–1939 рр.)» (Київ, 2009), О. В. Іванченко «Видавництво «Веселка»: особливості становлення, функціонування й розвитку (1934–2010 рр.)» (Київ, 2011), Н. М. Вернигори «Книговидання для дітей в Україні ХХ століття: типологія, проблематика, жанрові особливості» (Київ, 2013), а також у багатоаспектному монографічному дослідженні Е. І. Огар «Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби)» (Львів, 2012) [8] та монографії А Є. Здражко «Історіографічний огляд українських видань перекладної дитячої літератури від кінця ХІХ ст. до початку ХХІ ст.» (Херсон, 2013).

У царині літературознавства тією чи іншою мірою проблематика художньої біографіки для дітей висвітлена в дисертаційних дослідженнях С. С. Іванюка «Українська радянська проза для дітей. 1917–1941. Герой і концепція адресата» (Київ, 1987) та І. В. Братуся «Історико-біографічна проза Оксани Іваненко» (Київ, 2001), а також порушувалася в монографії В. В. Кизиловой «Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття» (Луганськ, 2013) та низці проблемних статей, як-то: У. С. Баран (Гнідець) «Активний канон сучасної літератури для дітей та юнацтва: Захід та Схід» (Миколаїв, 2014), Т. Б. Качак «Модель художньої репрезентації дискурсу дитинства у біографічних та автобіографічних творах для дітей» (Чернівці, 2014) та ін. Також у 2000–2015-х рр. питання формування й функціонування національного пантеону в межах інформаційного середовища сучасної дитини, а також специфіки біографіки для дітей ставали предметом обговорення на симпозіумах, конференціях, семінарах: «Візуалізація образу дитини у літературі» (Львів, 2007), «Література для дітей і про дітей: історія, сучасність, перспективи» (Бердянськ, 2008), «Література для дітей та юнацтва як основа для еволюції національної соціокультурної політики України», «Література для дітей та юнацтва в соціокультурному контексті розвитку суспільства» (Львів, 2010), «Література для дітей та юнацтва: інші/інакші, чужі/свої діти» (Львів, 2011), «Література для дітей та юнацтва: стан, тенденції, перспективи» (Івано-Франківськ, 2012), «Література для дітей та юнацтва в сучасному культурно-освітньому просторі: тенден-

ції, проблеми, перспективи» (Рівне, 2013), «Дитяча література у мультикультурному світі» (Миколаїв, 2014), «Література для дітей та юнацтва: історія, теорія, практика» (Львів, 2015).

У педагогіці широко розробляються питання викладання предметів гуманітарного циклу з використанням біографічної інформації. Зокрема йде поступовий процес «олюднення» шкільного курсу історії, в якому з'являються елементи побутової історії, мікро-історії тощо. На жаль, цей практичний досвід залишається не узагальненим на науковому рівні. Натомість з'явилися дисертаційні дослідження, присвячені використанню біографічної інформації на уроках літератури (як-от: В. В. Гладишев «Вивчення автобіографічних матеріалів у процесі вивчення життя і творчості письменника в курсі зарубіжної літератури (11 клас)», Київ, 1995) чи впливові окремих жанрів дитячої літератури на учня (скажімо, І. В. Вавілова «Дитяча література як засіб формування особистості дитини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)», Харків, 2008).

Зважаючи на нестабільність і неунормованість відповідної терміносистеми, маємо окремо вказати, що під **«колом дитячого читання»** (за Е. Огар) ми розуміємо «...сукупність творів дитячої і дорослої літератури, а також визнаних фактів дитячої літературної творчості, які пропонуються для прочитання на різних етапах дитинства. Запорукою ефективної реалізації твором його комунікативно-функціональних настанов є вчасне потрапляння до юного читача. Джерелом для формування кола читання дітей різних вікових груп є видавничий репертуар...» [8, с. 79]. **«Біографічна інформація»** розуміється нами (за В. Попиком) як «...вся сума фактологічних даних, документальних і дослідницьких матеріалів, суміжних відомостей про окрему особу або групу осіб, а в більш широкому, узагальнюючому плані — як комплекс подібних матеріалів» [10, с. 36]. Отже, джерелами біографічної інформації можуть вважатися і первинні (офіційні документи та наративні джерела — автобіографії, щоденники, мемуари, блоги), і вторинні (опрацьована дослідниками інформація у статтях і довідках, словниках, біобібліографія, некрологи тощо, зокрема — твори літератури) як «багатоплановий комплекс наявних фактичних відомостей і дослідницьких напрацювань...» [10, с. 36]. Сукупність біографічної

інформації, задіяної в процесі соціокультурної комунікації, розуміється нами як **«біографіка»**. У випадку, коли йдеться про користувача-дитину, говоримо про **«біографіку для дітей»**. Як одна з найбільш поширених і дієвих наративних форм представлення історії у суспільній свідомості остання була і є комерційно привабливим проектом і перевіреним засобом впливу на суспільство та охоплює: фольклорну традицію (для прикладу: родинні перекази, оповіді про Небесну Сотню, кіборгів тощо); репертуар видань на паперових носіях (наприклад, енциклопедії та довідники різного ґатунку, «мальовані історії», біографічні серії, художні та науково-популярні біографії, збірки художніх і документальних оповідань, документальна та художня автобіографія дитинства, розвивальні видання, абетки, публікації в періодиці, біобібліографія тощо); феномени інших мистецтв (кіно- та мультфільми, зображення, пісні тощо), електронні ресурси (щодо останніх у межах бібліотечної системи України простежується тенденція до посилення зв'язків між сучасною біографікою, генеалогією, родинною історією та краєзнавством, які все більше розглядаються як єдиний комплекс знань зі складними внутрішніми взаємозв'язками [10]). Ширше ці явища в межах функціонування бібліотек для дітей розкриті нами в низці статей [5; 7].

Оскільки пізнання навколишнього, набуття навиків і знань дитиною немислиме поза певними пропонованими їй зразками, насамперед пов'язаними з іншими особистостями, чий життєвий досвід приймається спільнотою як вартий наслідування чи засудження, біографічна інформація від початку присутня в колі дитячого читання. А що картина «історичного минулого» як окремого суб'єкта, так і суспільства загалом і його окремих страт є не сумою знань з історії, а цілісною системою історичних сюжетів, маркованих (залежно від соціокультурних чинників) тими чи іншими ціннісними, морально-етичними чи іншими стереотипними уявленнями, кожне нове покоління не лише творить власну біографіку, а й перепрочитує вже набуту певною культурою, засновуючись на нових, притаманних лише йому викликах [5], що зрештою формує біографічну інформацію в колі дитячого читання.

Найдієвішою щодо впливу на дитячу свідомість вважається заснована на біографічних відомостях художня дитяча література, на виняткове виховне значення якої в становленні особистості вказував у книзі «Біографії та їх вивчення» М. Рибніков, наголошуючи, що художня біографія у прочитанні дитини стає не лише описом життя окремої особи, а й набуває пізнавального значення, оскільки містить відомості про історичні факти, побут і культуру певної епохи. Читання біографій, на думку вченого, сприяє розвитку читача, поглиблює його знання з літератури, історії, географії тощо [11, с. 34]. Біля її витоків в Україні стоїть адаптація до дитячого читання уривків із біографічних текстів «дорослої» літератури. Так, в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. поширеним було художнє переповідання для дітей відомих «дорослих» текстів (скажімо, оповідання «Богданів Синок» (Київ, 1918) було створене за романом О. Рогової, а «Гетьман Петро Сагайдачний» (Київ, 1918) — за мотивами повісті Д. Мордовця). Згодом до кола дитячого читання свідомо вводилися (зазвичай у шкільництві) уривки з кращих повістей і романів про українських достойників. Так до дитячої «шевченкіани» потрапили уривки з романів О. Іваненко «Тарасові шляхи» (ч. 1, 1939; ч. 2, 1961) та «Марія» (1973), «Поетова молодість» Л. Смілянського (кн. I, 1960; кн. II, 1963), «В степу безкраїм за Уралом» З. Тулуб (1964), «Син волі» (1984) та «Терновий світ» (1986) В. Шевчука та ін. Наприкінці ХХ ст. поширення набула педагогічна адаптація до дитячого читання знаних на загал біографій шляхом їх відповідного коментування та впорядкування (скажімо, серія історичних нарисів «Гетьмани України», започаткована у 90-х рр. видавництвом «Веселка»). Водночас творилася власне дитяча біографічна художня проза (наприклад, оповідання О. Іваненко «Чорний шлях» (1939) про дитинство Т. Шевченка, «Друкар книжок небачених» (1947) про першодрукаря І. Федорова, «Богдан Хмельницький» (1953); повість «В бур'янах» С. Васильченка (1938); «Дитинство Тараса», «Юність Тараса» (1960), «Дітям про Шевченка» (1962), «Тарасові світанки» (1967), «Тарас — художник» (1971) Д. Красицького та ін.). Вище згадувана «Веселка» видала низку зорієнтованих на читача-дитину біографічних художніх творів про дитинство та юність таких

репрезентантів: І. Котляревського (В. Стрепет «Над Дунаєм, над рікою», 1967), Г. Сковороди (Л. Ляшенко «Блискавиця темної ночі», 1972), Панаса Мирного (М. Медуниця «Щоб жито родило», 1976), Лесі Українки (М. Олійник «Дочка Прометея», 1990), М. Колесси (Я. Гоян «Маестро», 2005) та ін. І хоча ці видання не були офіційно об'єднані межами серії, були напрацьовані певні підходи та форми репрезентації біографічного матеріалу для дитячої аудиторії, вироблені методи роботи з авторами. Зокрема, всі згадані твори засновуються на науково достовірних джерелах, добір використаної у них біографічної інформації здійснювався з урахуванням не лише творчих спромог автора, а й вікових можливостей майбутнього читача. Хоча, на жаль, жоден із творів не уникнув певної долі заідеологізованості та дидактичності, притаманних радянській дитячій літературі взагалі. Нині у цьому руслі працює Є. Білоусов, котрому належить низка заснованих на ґрунтовній джерельній базі художньо-документальних повістей для дітей, скажімо «Степан Руданський — поет і лікар» (Тернопіль, 2008), «Агатангел Кримський — учений та письменник» (Сімферополь, 2012), а також повісті-казки про дитинство та юність Т. Шевченка «Тарасове перо» (Київ, 2004) та Лесі Українки «Лесина пісня» (Тернопіль, 2009). Цікавим явищем сучасного художнього осмислення напівлегендарних і малознаних героїв України стала поява у серії «Українська сила» львівського «Видавництва Старого Лева» книжок О. Гавроша «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу» (Львів, 2007) про долю силача із закарпатського села Білки Івана Силита «Пригоди тричі славного розбійника Пинті» (Львів, 2008) про долю легендарного опришка Григора Пинті. Не намагаючись скласти науково достовірну біографію своїх персонажів, автор творить на основі їх доль захопливий образ «українського героя-переможця», крізь вир буремного незвичайного життя цілком конкретних Івана Сили та Григора Пинті «затягує» малого читача до захоплюючого, сповненого борні та перемог буття українства як такого. Також у цій серії вийшла друком повість М. Морозенко «Іван Сірко. Великий Характерник. Славетний кошовий» (Львів, 2015), у якій доля українського звитяжця подана в стилістиці містично-історичної оповіді для старших школя-

рів. Нове прочитання напівзабутій постаті князя Боброка-Волинського для підлітків дав В. Рутківський у повісті «Сині Води» (Київ, 2011).

Окремим широко знаним різновидом художньої літератури для дітей в Україні є також збірки біографічних оповідань і коротких повістей, об'єднаних за автором, персоналією, тематичним чи географічним принципом і супроводжуваних відповідними вікові користувача коментарями. На наш погляд, ця форма видання була запозичена українськими видавцями з іншомовних видань, котрі довгий час домінували на українському ринку (наприклад, «Оповідання про давніх героїв» Нібура в перекладі М. Якимовецького зі вступною статтю Ф. Слюсаренка (Київ, 1918)), оскільки лише державний народ має практичну змогу виховувати нові покоління на прикладі власних достойників. Та за найменшої нагоди в Україні з'являлися збірки оповідань, створені з метою ознайомлення українських дітей із долями вітчизняних героїв (так, на початку ХХ ст. біографічні оповіді містилися в виданні Г. Коваленка «Оповідання з української історії для початкової школи», що виходили друком упродовж 1918 р. у черкаському видавництві «Сіяч» та слугували своєрідним посібником із курсу вітчизняної історії).

Збірники текстів про одну особу впорядковані зазвичай як відповідні видання для дорослих — містять довідковий матеріал, коментарі, але з чіткою зорієнтованістю на читача (пояснено невідомі в певному віці слова, спрощено опис і коментар історичних подій тощо). Подібні збірки можуть бути присвячені як діячам культури (збірочка оповідань І. Кирія «Ключі від щастя» (Київ, 1958) про І. Франка), так і вченим чи історичним діячам (книжка В. Красникова «Зоряний штурман» (Київ, 1973) про М. Барабаша). Цікавою спробою поєднання художнього та науково-методичного стилю видається збірник біографічних і літературознавчих оповідей про Т. Шевченка Д. Чуба (Київ, 1994). Збірники, присвячені кільком достойникам, зазвичай впорядковані так само. Різниця полягає хіба в принципі добору імен до збірки: це може бути сфера діяльності, приналежність до певного регіону чи епохи, навіть життєві цілепокладання упорядника. В радянський час ці видання зазвичай були перекладними та

служували поширенню ідеологічно заангажованих відомостей (наприклад, збірка А. Левандовського «Великі мрійники» (Київ, 1979), присвячена Ф. Фур'є, А. Сен-Сімону та Р. Оуену). Серед власне українських видань художньо переосмислені відомості з життя видатних письменників (М. Горького, Т. Шевченка та І. Франка) містить збірка оповідань І. Кирія «Після грози» (Київ, 1987). Здебільшого автор намагався розкрити перед юним читачем витоки мистецького обдарування своїх персонажів, хоча не уникнув певної їх соціологізації. Скажімо, пишучи про І. Франка, постійно наголошує, що той ще дитиною відчув, як у його душі «ріс супротив проти недосконалості світу» тощо. Видавництво «Веселка» у серії «Золоті ворота» видрукувало збірку українського історичного оповідання для старшого шкільного віку «Дерево пам'яті» (1990–1992) у чотирьох книжках, дві з яких містили художні оповіді про українських друкарів, письменників, художників, музикантів, артистів та інших достойників від Княжої доби до 1648 р. (упорядкування В. Шевчука) та від 1648 р. до початку ХХ ст. (упорядкування Ю. Хорунжого та В. Шевчука), а інші — про відомих персонажів світової історії (упорядкування Ю. Хорунжого). Вище згадуваний Є. Білоусов у 1993 р. разом із видавництвом «Таврія» започаткував серію «Історія Криму для дітей». Згодом із видавництвом «Днепркнига» він підготував серію «Дітям про минуле та сучасне України» (вийшло чотири книжки), а з 2003 р. київський центр «Просвіта» реалізує його авторську програму «Славетні імена України», що передбачає видання 10 томів оповідань про найвідоміших достойників нашої Вітчизни.

Подібні видання створювалися також у діаспорі, скажімо, про долю І. Франка, Лесі Українки, Г. Сковороди, Т. Шевченка, Нестора розповідають оповідання збірника «Меч і Книга» (Торонто, 1980). Порівняно з подібними виданнями історичної батьківщини їх характеризує зміщення наголосів у трактуванні персонажів (ключовими стають любов героя до України, з дитинства усвідомлена потреба служіння рідному народові тощо) та відмінний, вужчий і більш усталений перелік персоналій. За таким самим принципом оповідається про вітчизняних достойників і у виданнях, створених діаспорними авторами та видавцями в Україні

(так, розповіді про Т. Шевченка, І. Франка та Лесю Українку в збірці «Українське дошкілля» (Київ, 2003), упорядкованій О. Зінкевичем, повністю витворені в ключі саме діаспорної школи біографіки).

Є в Україні також повноцінні художні біографічні серії для дітей. У 2009 р. видавництво «Апріорі» започаткувало серію книг «Апріорі — дітям», що знайомить молодших школярів із біографіями визначних письменників і уривками з їхніх творів, доступними сприйняттю дітей молодшого та середнього шкільного віку (Д. Іваницька уклала збірки «Шевченко — дітям» та «Леся Українка — дітям» (Львів, 2009)). У 2011 р. у київському видавництві «Зелений пес» започаткована біографічна серія «12 балів», зорганізована як своєрідне «розслідування» сучасним школярем дискусійних моментів і подальших інтерпретацій життя та діянь видатних («Степан Бандера і я» В. Левицької, «Княгиня Ольга і я» та «Леся Українка і я» М. Горяннич, «Іван Мазепа і я» Г. Ручай та ін.). Але найчисленнішою та найбільше поширеною в Україні⁵ залишається серія «Життя видатних дітей» (ЖВД), започаткована 2007 р. київським видавництвом «Грані-Т» у формі авторських збірок художніх інтерпретацій окремих епізодів із дитинства відомих людей⁶. Серії подібного зразка відомі й у Західній Європі (скажімо, книга Жаклін Маді «Ранні роки: дитинство видатних людей»⁷, опублікована у Великобританії у 1967 р.; серія спогадів про дитинство видатних італійців (1983–1984)⁸ тощо), і в США (проект «Дитинство

⁵ ЖВД активно рекламується видавництвом у межах українського й, частково, російського ринків, має значний як для українського сьогодення розголос (рецензували О. Думанська, М. Семенченко, О. Шульга, Н. Позняк, Н. Марченко, М. Коляно, Н. Малетич, В. Карп'юк, А. Лантан, Кіра Кірошка та ін.).

⁶ Хоча, за версією видавництва, ідея серії належить Ірен Роздобудько, подібним чином уже була укладена збірка В. Кулицького «Коли великі були малими», видана у перекладі О. Підвишенської (Київ, 1984).

⁷ Англійська авторка на власний розсуд обрала 36 постатей і спробувала простежити, як і чому люди досягають вершин. На 74 сторінках своєї книжечки вона описала дитинство та початок кар'єри Наполеона та П. Пікассо, А. Ейнштейна та Л. Брайля, Д. Остін і навіть Є. Євтушенка.

⁸ Серія розрахована на дітей середнього шкільного віку та обмежується виключно митцями-італійцями: письменниками (Дж. Лаго-

видатних американців»⁹, що існує з 1986 р.), і в Росії («Жизни замечательных детей» В. Воскобойнікова, розпочата 2007 р.). В Україні кожна книжка серії є збіркою оповідань, присвячених дитинству п'яти видатних осіб, однією з яких обов'язково є українець. У ході роботи частка українських постатей почала зростати і зрештою з'явилися книжки, повністю присвячені вітчизняним достойникам. На сьогодні видано понад три десятки книжок серії, що відображають дитинство 164 персон із 33 країн, які жили та діяли, починаючи з XI ст. н. е. й до сьогодні. Серед зарубіжних персонажів найпопулярнішими очікувано виявилися представники англomовної культури (13 американців і 16 англійців за походженням, а також українець Е. Воргол (Андрій Варгола), єврей Г. Гудіні (Ерік Вайс), китаєць Брюс Лі (Лі Чженьфань) як представники американської культури та ірландець П. Маккартні, італієць Р. Сабатіні, шотландець Р. Стівенсон — англійської). Значно менше серед персонажів французів (9 осіб) та італійців (5). Двічі згадані іспанці та шведи. Однією персоналією представлені албанці, бенгальці, бразильці, датчани, єгиптяни, індуси, ірландці, китайці, непальці, нідерландці, німці, норвежці, перси, португальці, серби, таджики, тибетці, чеченці, швейцарці, шотландці. Та найменший інтерес авторів викликали представники сусідніх з українцями народів і тих, що здавна проживають в Україні (однією постаттю представлені болгари, серби та вірмени, двома — австрійці, чотирма — поляки¹⁰, також йдеться про п'ять греків, семеро євреїв і вось-

рію, Ф. Квілічі та ін.), журналістами (Д. Новеллі та ін.), діячами кінематографа (К. Вердоні, Д. Арпіно та ін.).

⁹ Серія задумувалася не так із пізнавальною метою, як із пропагандистською (змалку прищеплювати гордість за свою націю, країну, співвітчизників) і досі залишається серед бестселерів. Охоплює представників різних сфер — бізнесменів, винахідників, політиків тощо. Нині видано понад 170 книжок, розподілених за історичним принципом: «Колоніальні часи», «Боротьба за незалежність», «Раннє національне зростання», «Освоєння Заходу» тощо. Над серією працює близько 65 авторів. Книги розраховані на дітей молодшого та середнього шкільного віку. Нещодавно видані адаптовані варіанти для наймолодших (із великою кількістю ілюстрацій і текстом, оптимальним для дітей, які лише навчилися читати).

¹⁰ Щоправда, В. Городецький (Лешек Дезидерій Владислав Городецький) жив і славився в Україні, а К. Цюлковський, котрий був ро-

меро росіян¹¹). Гадаємо, причина цього — в історично зумовленій (значні періоди бездержавного існування) відсутності в українській творчій еліті відчуття себе представниками титульної нації, природним обов'язком і покликанням якої є визнання та поширення в соціумі відомостей про заслуги представників усіх національних спільнот у розбудові спільної держави. А також притлумлене в радянський час відчуття «закордонності» наших найближчих сусідів і, як наслідок, втрата інтересу до них як «інакших». Українська спільнота і досі не сприймає сусідній із собою простір колишніх «країн соціалістичної співдружності» як «закордоння» чи, і поготів, ідеальний «вільний світ», тому намагається комунікувати в секторі дитинства з «чистими» західними культурами, які не пов'язуються з посттравматичними ефектами.

Щодо українських персоналій (серед інших є оповіді про дитинство М. Миклухо-Маклая, Феодосія Печерського, Д. Туптала, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Н. Хасевича, О. Довбуша, М. Дзинтри, Г. Сковороди, П. Котляревського, І. Кожедуба, М. Остроградського, Данила Галицького, К. Білокур, С. Крушельницької, Б. Хмельницького, В. Городецького, М. Рильського, І. Стравинського, Б.-І. Антонича, М. Гоголя, М. Булгакова, М. Глінку, М. Мусоргського, С. Ковалєвської, К. Ціолковського, А. Ахматової, І. Котляревського, О. Довженка, М. Лукаша, Г. Чубая, І. Пулюя, В. Єрошенка, В. Каразіна, А. Кримського, Л. Заменгофа, П. Тичини, Н. Суровцової, В. Симоненка, В. Стуса, І. Жиленко, М. Грушевського, Лесі Українки, В. Стефаніка, В. Винниченка, А. Тесленка, М. Єрмолової, О. Кобилянської, О. Айвазовського, К. Соленика, Й. Тимченка, І. Піддубного, Ю. Кондратюка, Н. Махна, О. Бердника, Р. Шухевича), то вибір постатей досить хаотичний, але цікавий хоча б тим, що відображає вільний вибір достойників, зроблений поколінням

дом із української шляхти, хоч і уславився як росіянин, упродовж життя наголошував на причетності свого роду до Северина Наливайка

¹¹ Із них із Україною пов'язані М. Булгаков, Д. Давидов, О. Купрін. Водночас А. Ахматова (Горенко), М. Гоголь, В. Каразін, О. Миклухо-Маклай, І. Стравинський однозначно трактовані авторами як українці. Докладно серія проаналізована: *Марченко Н. П. Соціокультурні стереотипи в новітній українській біографії для дітей // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – Вип. 8. – Київ : НБУВ, 2011. – С. 149–179.*

30–40-річних, тобто, людей, що вже мають власних дітей і створювали зразки для наслідування свідомо, орієнтуючись як на досвід власного дитинства, так і на своє розуміння майбутнього, до якого слід готувати дітей. Тобто серія знайомить дітей не з певним спільним для народу чи держави пантеоном, а з хаотичним набором «перевіраних людей», тих, хто для кожного з авторів був і є моральним і життєвим авторитетом. Водночас автори здебільшого переслідують єдину мету — показати дітям зразок справжньої людини на загал, а не причетного до конкретної спільноти громадянина, патріота, визнаного фахівця чи, зрештою, успішної особистості. Отже, більшість із них певні, що головне для дитини — стати повноцінною особистістю, здатною лишити в людях по собі добру пам'ять, а не зреалізуватися як представник і гармонійна частина певної громади. Подібний особистісний підхід, коли автор не так апелює до суспільної значимості персони, як наголошує власну відповідальність за правильність і вартісність вибору, пояснюється як суто комерційними міркуваннями (знаний автор як певний смаковий і ціннісний орієнтир гарантує собою «якісність» добору персоналій), так і реальною відсутністю в Україні єдиного, цілісного, однаково значимого для всіх верств і вікових страт суспільства пантеону достойників. Загрозливо те, що й досі (навіть на рівні біографіки для дітей) не йдеться про його творення, а підсвідомо продовжує нав'язуватися руйнівна для державотворчих інтенцій думка, що насправді значимі лише постаті, визнані «перевіраними» людьми, а не ті, за яких агітує школа чи держава, тобто що значимий насамперед твій власний вибір, а не те, що об'єктивно цементує твоє суспільство, твою націю. У цій підсвідомій хворобливій індивідуалізації, відсутності єдності та ідентифікації себе зі спільнотою виявилися, на наш погляд, наслідки багатовікової української бездержавності: ми соромимося своєї держави й навіть власні досягнення чи здобутки наших пращурів не ставимо їй у заслугу, а робимо нічийними, загальнолюдськими, безособовими.

Показовим є також явна перевага постатей із недалекого минулого (інколи — нещодавніх знайомих!) над традиційними представниками українського пантеону та те, що митці (літератори, живописці, музики, актори, режисери,

скульптори та представники інших творчих професій) на загал складають 54 % від загальної кількості згаданих осіб (89 осіб). Українці та тісно пов'язані з Україною люди становлять половину з них (44 особи). Коли взяти до уваги, що й низка вчених теж є гуманітаріями, як і частина державних і фактично всі релігійні діячі, то серед представників прикладних або хоча б негуманітарних сфер (75 осіб) виявиться лише 30 українців, 16 із яких — спортсмени, ще п'ятеро — учені та винахідники, четверо — державні і громадські діячі, двоє — військовики, по одному мандрівнику, архітектору та народному меснику. Жодного підприємця чи інженера, лікаря чи урядовця, книговидавця чи будівничого, власне, жодного з тих, хто не словом, а буденною працею розбудовували економіку та суспільно-політичну сферу української держави, немає. Це ще раз підтверджує, що й досі ми не усвідомлюємо себе нацією державною, покликаною не лише відстоювати свою культурну ідентичність, а й боронити та розширювати власні економічні, геополітичні тощо потреби.

У цій самій серії спільно з Олімпійським комітетом України видавництво «Грані-Т» видало три книжки, присвячені дитинству видатних спортсменів: про баскетбол (А. Поливода, С. Коваленко, О. Сальников, О. Білостінний, О. Волков), легку атлетику (В. Куц, Ю. Сєдих, В. Борзов, С. Бубка, Н. Добринська) та художню гімнастику (І. Дерюгіна, О. Тимошенко, О. Вітриченко, К. Серебрянська, А. Безсонова). Кожне видання підготовлене відомим спортивним журналістом, котрий спеціалізується на даному виді спорту, містить стисло розповідь про історію та основні правила цього виду змагань, художні розповіді про дитинство спортсменів і довідкові відомості щодо їхніх подальших «дорослих» досягнень і життєвого шляху.

Окремо слід спинитися на автобіографічній прозі про дитинство, що увійшла в коло дитячого читання. Це чи не найдавніша за часом створення (але не входження в дитяче читання!) художня біографіка, відома більшості світових літератур. У цьому розрізі щодо українського дискурсу може йтися про біографії святих, «Повчання Володимира Мономаха дітям», літописні згадки про дитинство князів тощо. Зазвичай у коло дитячого читання входять: кращі зраз-

ки автобіографічних творів, запозичені з літератури «дорослої» (як-от, «Зачарована Десна» О. Довженка, «Потерчата» В. Рутківського); уривки, присвячені дитинству, з більших за обсягом творів («Художник», «Княгиня» Т. Шевченка); тексти, безпосередньо написані саме для дітей («Наші тайни» Ю. Смолича, «Гуси-лебеді летять» М. Стельмаха, «Вогник далеко в степу», «Климко» Гр. Тютюнника).

У межах нехудожньої літератури для дітей розрізняють пізнавальну та навчальну. Традиційно науково-популярні видання для дітей зорганізовані в серії або збірники та зорієнтовані на вимоги шкільництва. Так, ще на початку ХХ ст. у різноманітних «шкільних» серіях видавалися окремі книжки з популярними розповідями для дітей про навколишнє, скажімо «У шахтарів: як живуть і працюють на шахтах» С. Черкасенка (Київ, 1919). Згодом науково-популярні серії продукували провідні профільні видавництва України: «Радянська школа» («Бібліотека учня — науково-популярна серія», «Бібліотека юного хіміка», «Коли зроблено уроки»), «Молодь» («Науково-популярна бібліотека»), «Веселка» («В сім'ї єдиній»). Зазвичай кожне видання такої серії містить низку біографічних матеріалів (біографічні довідки, оповідання, нариси тощо), заснованих на визнаних як науково достовірні на момент створення книжки джерелах.

Водночас в Україні створено чимало різновидів моновидавань науково-популярного ґатунку, що доповнюють та урізноманітнюють відомості одне одного. Візьмемо для прикладу таку цікаву дитині галузь, як астрономія та космонавтика. Ще 1937 р. побачив світ нарис Я. Гримайла «Ніч серед білого дня» (Одеса, 1937), де у формі щоденникових записів йшлося про астрономічні явища та астрономів, зокрема М. Скорика. Про долю Д. Бруно, Г. Галілея, Й. Кеплера, М. Коперніка, М. Ломоносова, І. Ньютона, А. Самоського, В. Гершеля, Б. Тіхо, І. Канта, Р. Ю. Маєра, В. Амбарцумяна та А. Ейнштейна розповідає книжка нарисів І. Климишина «Нариси з історії астрономії» (Київ, 1987). А перекладена з російської документальна розповідь Ю. Гагаріна «Бачу Землю...» (Київ, 1984) знайомить дітей зі свідченнями очевидця й учасника небувалих подій. Зрештою новітня енциклопедія «Український космос» (Київ, 2009) розгортає перед юним читачем максимально ви-

черпну (і з погляду біографічної інформації також) картину залучення саме українства до космічної сфери. Лише серед головних і генеральних конструкторів у книжці згадується близько 20 українців (Ю. Кондратюк, С. Корольов, В. Глушко, М. Янгель та ін.). І хоча видання позиціонується як «космічна енциклопедія», один із його співавторів С. Грабовський наголосив, що саме цим виданням в Україні нарешті поновлено такий важливий жанр, як науково-популярна література.

Та цікавими для нас є насамперед видання науково-художнього та довідкового типу, оскільки в літературі науково-популярній і виробничій персоніологічна інформація здебільшого носить суто довідковий характер та існує у формі біографічних довідок чи ілюстративних згадок по ходу основної розповіді. Натомість у науково-художній літературі для дітей знання читача формуються засобами художньої образності та зазвичай передаються від імені певного героя. Отже, саме в межах цього різновиду літератури для дітей найбільш активно формувалася біографіка, розрахована на юного читача.

Уже на початку ХХ ст. силами кращих педагогів і провідних учених в Україні видаються науково-художні біографічні серії, зорієнтовані на дітей. Скажімо, серія «Біографічна бібліотека» видавництва «Дзвін» та «Рідна школа», редагуванням якої опікувалися С. Русова та Ю. Тищенко (псевдонім — Ю. Сірій), була задумана як засіб оприлюднення життєписів українських достойників (насамперед, письменників-класиків), адаптованих до шкільного вжитку. Чи не найбільше до її створення як автор долучився Г. Коваленко (псевдонім — Г. Гетьманець), котрий створив життєписи Г. Квітки-Основ'яненка, П. Грабовського, Т. Шевченка, Г. Сковороди та ін. Такі самі завдання мала також серія «Славетні предки», яку видавало на допомогу школі Педагогічне бюро Полтавської губернської народної управи. У межах «Шкільної бібліотеки ім. Г. З. Грушевської» власні біографічні розвідки, розраховані на шкільництво, друкував М. Грушевський, такі як «Життя і творчість Т. Г. Шевченка. 1814–1838» (Київ, 1918). Водночас серія «Життя та діла великих людей» видавництва «Всесвіт» (для прикладу, «Джузеппе Гарібальді (Як визволилася та стала самостійною Італія)» Ю. Юровського (Київ,

1919)), хоча і декларувала ознайомлення українського загалу зі зразками зарубіжних біографій шляхом переказування уривків із широковідомих у світі творів, натомість засновувалася на хаотичному доборі постатей і мала не належний рівень перекладів. Щодо добре знаної за радянського часу серії видавництва «Молодь» «Життя славетних»/«Уславлені імена», котра, хоча й була орієнтована на юнацтво, відразу ввійшла в коло читання старших школярів і досі активно залучається до рекомендаційних списків керівниками дитячого читання, то вона, як зазначила в своєму дослідженні Н. Любовець [2], далеко не рівнозначна за якістю кола авторів, критеріями добору персоналій і рівнем подачі матеріалу. Окрім того, видання серії висвітлюють здебільшого діяльність осіб гуманітарного профілю — письменників, істориків, художників, громадських діячів.

Серед збірок науково-художніх творів біографічного ґатунку для дітей, що теж первісно були здебільшого перекладними, варто відзначити низку видань про видатних діячів науки та мистецтва, що містять адаптовані для дитячого сприйняття оповіді про життя (з наголосом на здобутках у певній галузі) вчених і митців, котрі уславилися не лише в Україні, а й поза її межами. Традиційно більшість постатей у цих збірниках — із зарубіжжя, але представників України подано як рівноцінну складову вселюдського поступу в певній галузі знання чи практики. Гадаємо, сталося так тому, що спершу подібні видання були перекладними і лише згодом почали створюватися за їх зразком вітчизняні (спершу лише додавалися окремі імена українських діячів). Так, збірник І. Галая та Г. Гриневич «Учням про видатних математиків» (Київ, 1976) оповідає про низку видатних математиків світу, наголошуючи все ж на вітчизняних постах. Розповіді про подвижницьке життя та самовіддану працю видатних учених-медиків світу, зокрема й українців, містяться також у збірці Ю. Чайковського «Розгадки таємниць людини : Від Гіппократа до сьогодення» (Київ, 2004). Біографічний матеріал довідкового характеру є у збірці Д. Степовика «Скарби України» (Київ, 1991), де йдеться про найвизначніші мистецькі скарби музеїв України (скіфську Пектораль, ікону Волинської Богоматері, твори Т. Шевченка, Т. Пати, І. Кавалерідзе, В. Городецького та ін.).

Окремим жанром науково-художньої біографіки для дітей є літературно-критичні нариси, присвячені одній із постатей дитячої літератури чи літератури загалом, та есе, створені одними дитячими письменниками про долю інших, зазвичай їхніх друзів чи старших колег. Скажімо, розповідь Н. Забіли про О. Іваненко «Казки і життя Оксани Іваненко» (Київ, 1971) чи розвідка М. Томенка про його вчителя та друга Д. Білоуса «Дмитро Білоус» (Київ, 1988).

Окремо слід виділити притаманні лише літературі для дітей твори, героями яких є не видатні люди в дитинстві, а саме маленькі герої, чиє «доросле» майбутнє невідоме або неможливе (загинули). Йдеться про серію «Юні герої» видавництва «Веселка», яку склали художньо-документальні твори, присвячені долям дітей у роки Другої світової війни («Ніна Сагайдак» Д. Міщенка (Київ, 1975), «Відгомін Чорного лісу» Л. Тендюка (Київ, 1976), «Томка-підпільниця» С. Черняка (Київ, 1977) та ін.). Усі тексти були жорстко ідеологічно регламентовані, але досі становлять інтерес як зразок продуманого художнього вибудовування «взірцевої долі ровесника» на тлі доби (динамічний сюжет, акцентування «загальної доступності» героїчних вчинків і власного вибору персонажа, «житійна» визначеність у межах дидактичної мети героя тощо). Також тут слід згадати тематичні, широко знані за радянської доби ідеологічно витримані науково-художні видання, стилізовані під «дорослу» історичну біографістику, як-от: «Вічно живі» (Київ, 1966), «Піонери-герої» (Київ, 1974), «Діти-герої» (Київ, 1984) тощо. Усім їм притаманні ті самі недоліки, що їх мали подібні видання для дорослих: незначна частка згадувань у них власне українських персонажів, відсутність національної складової в їх трактуванні, родова та етнічна «бездомність» героїв, котрі поза часом і простором визначаються лише і тільки як породження «радянського» буття. Та якщо «дорослі» персонажі змальовані на той час у певній динаміці пошуку себе, мають певне коріння та часову й просторову тяглість реального існування, то «діти-герої» постають «вроджено радянськими»: короткий відтинок їхнього життя від народження до (найчастіше) героїчної загибелі (подібно до канону святих у житійних текстах) не містить нічого, крім ідеологічно суттєвого. Те саме

можна сказати й про видання на кшталт книжки нарисів Я. Давидзона «Орлята партизанских лесов» (Київ, 1984), котрі, хоч і мали єдиного автора, так само будувалися за означеним вище принципом. Згодом з'явилися зразки значно науково виваженіших добірок, присвячених долі дітей у переломні моменти історії України, як-от: художньо-історичний літопис П. Тронька про героїчну боротьбу української молоді на фронтах, у партизанських загонах і підпіллі в часи Другої світової війни «Навічно в пам'яті народній» (Київ, 1995); розділ Книги пам'яті України «Діти — жертви гітлерівського режиму» (Київ, 2000), присвячений дітям, депортованим до Німеччини, ув'язненим, знищеним у концтаборах; збірники документальних спогадів про події Другої світової війни дітей і молоді «Камінці на долоні» М. Говорушко (Київ, 2002); краєзнавчі нариси В. Петрович «Діти-герої Полтавського краю» (Полтава, 2008) та ін. Але й вони містять низку провокативних, як на нинішню ситуацію в країні, думок, відображають стереотипи, укорінені в постколоніальній свідомості українства.

Серед довідкової літератури для дітей чи не першим різновидом видань, що поряд із навчальною літературою виокремився з «дорослої» літератури, були енциклопедії. Уже в кінці XVIII ст. на українських теренах набув поширення анонімний переклад російською, французькою чи німецькою мовами книжки Ж. А. С. Формея «Стислий виклад про всі науки для використання дітьми від шести до дванадцяти років» (1764), видрукуваний у Московському університеті. Книжка містила значний масив цікавої дітям інформації, зокрема й біографічної, та слугувала своєрідним підручником іноземної мови. Знали в Україні також енциклопедію для дошкільнят і молодших школярів «Світ відчутних речей у малюнках» Я. А. Коменського (1658), видрукувану російською з паралельними текстами на п'яти європейських мовах як «Світ у картинках» (1768). У 1913–1914 рр. знаний книговидавець І. Ситін (1851–1934) видрукував переробку (зі вставками статей про Росію) англійського видання енциклопедії Артура Мі, до підготовки якої були залучені відомі вчені, зокрема Ю. Вагнер, С. Князьков, Н. Морозов та ін. Книжка була написана добірною, зрозумілою дітям мовою, добре видрукувана,

містила багато чорно-білих ілюстрацій і кольорові вклейки. У ній згадувалися окремі українські постаті, але лише як зна-ні російські діячі.

У радянські часи побачила світ перша вітчизняна «Детская энциклопедия» (1958–1962) у 10 томах для читачів середнього та молодшого шкільного віку, підготовлена Академією педагогічних наук СРСР, кожен том якої розповідав про окрему галузь знання. Згодом, у 1964–1969 рр., у видавництві «Просвещение» вийшло її друге, перероблене видання в 12 томах, а в 1970 р. — книжка-доповнення до енциклопедії «Познание продолжается». Це видання містило низку згадок про українських діячів, але всі вони були представлені аналогічно до «Большой советской энциклопедии», хіба що з урахуванням вікових можливостей читача. В Україні буквальний переклад цього видання друкувало видавництво «Радянська школа». І це при тому, що в 1929 р. була підготовлена до друку самотутня «Українська дитяча енциклопедія» (котра, щоправда, так і не побачила світ) [12, с. 207], існувала тритомна «Українська загальна енциклопедія: книга знання» (1930–1935), видана під редакцією І. Раковського Видавничим кооперативом «Рідна школа» саме для потреб шкільництва. Сучасною спробою подібного всеохоплюючого видання можна вважати серію «Дитяча енциклопедія» харківського видавництва «Фоліо», в межах якої юний читач знайомиться з розмаїттям українського буття на тлі подібних явищ у світовому вимірі. Зазвичай кожна книга серії містить розділ «Видатні...» (археологи, музиканти, фізики тощо), написаний із урахуванням сучасних поглядів і відомостей та з обов'язковою згадкою українських постатей. Інколи вони винесені в окремий розділ, скажімо «Українські музиканти» в книзі «Музика» (Харків, 2005), або містяться не лише в розділі «Видатні...», а й в інших, тематично близьких розділах, наприклад, «Скарби України» в книзі «Археологія» (Харків, 2005). Є в серії також книжки, повністю присвячені Україні та українським достойникам: «Україна» (Харків, 2006), «Історія України» (Харків, 2006), «Література України» (Харків, 2006), «Українські традиції і звичаї» (Харків, 2006) та ін. Водночас у книгах серії, присвячених зарубіжним країнам («Дитяча енциклопедія. Країни світу») також міститься,

хоч і незначна, інформація про українців, котрі так чи інакше були причетні до буття описуваної спільноти. Важко не погодитися з висновками Е. Огар, що «...чужі за походженням, джерельною базою, структурою пізнавальні книжки... лише тоді по-справжньому «запрацюють» з українським читачем, коли при перекладі зазнають серйозної адаптації. Більше користі, або комунікативної ефективності, звичайно, від аналогічних видань, створених на українському матеріалі, з урахуванням інформаційних потреб та особливостей сприйняття української дитини» [9, с. 122–123].

У новітньому репертуарі української дитячої книжки представлена величезна кількість різноманітних енциклопедій і довідників, розрахованих на всі вікові категорії дітей-читачів¹², що в більшому чи меншому обсязі містять персонологічну інформацію, зазвичай узятую з «дорослих» довідників та енциклопедій. Однак це, за незначним винятком (як, наприклад, «Козацька енциклопедія для юнацтва» О. Апанович (Київ, 2009)), переважно українізовані варіанти запозичених зразків, і наведені в них персоналії мало стосуються власне України або висвітлені доволі скупо.

Загалом нині в Україні продукується така кількість найрізноманітніших видань енциклопедичного зразка для дітей, що постало нагальне питання їх систематизації та критичного аналізу. Адже інколи не те що окремі книжки, цілі серії дублюють одна одну за назвами та змістом. І хоча це не стосується безпосередньо теми нашого дослідження, мусимо відзначити, що подальша доля енциклопедичної книжки для дітей в Україні потребує негайного державного втручання.

Щодо власне біографічних словників і довідників для дітей, то в Україні, на жаль, набули поширення лише видання

¹² Див. кращі видання за останні десятиліття, представлені в серії рекомендаційних покажчиків НБУ для дітей «Справжній читач»: Маленькому читачеві : реком. покажч. л-ри для дошк. та читачів-учнів мол. шк. віку / Нац. б-ка України для дітей ; авт.-уклад. Н. О. Гажаман, Н. П. Марченко, О. М. Тімочка. – Київ, 2013. – 60 с.; Умілому читачеві: реком. покажч. л-ри для читачів-учнів 5-6 кл. / Нац. б-ка України для дітей ; авт.-уклад. Н. О. Гажаман, О. М. Тімочка, Н. П. Марченко. – Київ, 2014. – 60 с.; Майстрові читання: реком. покажч. л-ри для читачів-учнів 7–9 кл. / Нац. б-ка України для дітей ; авт.-уклад. Н. О. Гажаман, Н. П. Марченко, О. М. Тімочка. – Київ, 2015. – 68 с.

на кшталт «Усі..., що вивчаються в школі/класі», засновані на недбалих вибірках із підручничкової та «дорослої» довідкової літератури. Кажучи про календарі для дітей, слід зауважити, що вони відомі в Україні здавна й на початку ХХ ст. мали значне поширення, як-от «Школяр : календарь для учнів на 1918/19 акад. рік» (Київ, 1918)). Та найбільшого розголосу набув свого часу художній настільний календар «Дванадцять місяців» київського видавництва «Веселка», що містив біографічну інформацію у вигляді оповідань про цікаві епізоди з життя видатних людей і короткі белетризовані біографічні довідки щодо них. Упродовж усього свого існування видання вирізнялося виразною україноцентристською спрямованістю щодо біографічної інформації.

Щодо використання біографічної інформації у навчальній літературі, то в методичній науці лише з кінця ХІХ ст. почали порушувати питання вивчення біографії письменника в школі та відбору матеріалів, котрі при цьому можуть бути використані. Цю проблему розробляли такі відомі вчені, як В. Стоюнін, В. Водовозов, В. Остроградський, О. Алфьоров, А. Грузинський, О. Дорошкевич та ін. Безпосередньо про шляхи вивчення історико-біографічної прози на уроках літератури в школі писали згодом П. Воробйов, І. Збарський, Т. Курдюмова, В. Маранцман, Н. Попова та ін. В Україні проблема шкільної інтерпретації біографічного матеріалу теж науково осмислюється та широко дискутується. Йдеться насамперед про вивчення долі письменника у зв'язку з краєзнавством, іншими освітніми курсами, його творчістю, про з'ясування філософсько-історичних, екзистенційно-діалогічних, логічно-змістових, системних підходів до вивчення біографії тощо. Ключовою для більшості є теза про необхідність відмежовувати точний біографічний фактаж від суб'єктивної позиції того, хто створює біографію письменника.

Біографічна інформація присутня в навчальних виданнях у всіх різновидах — від енциклопедичної довідки до генеалогічних пошуків включно (документні масиви персонального походження, широке побутування біографічних довідок, біобібліографічних посібників для дітей у шкільних і дитячих бібліотеках тощо). Фактично шкільництво об'єднує у своїй практиці досвід життєпису історичного та літератур-

ного в єдиний культурно-особоцентричний (форма подачі та контролю прагне фактографічності, а методика вивчення — просопографічності). Водночас при постійному зростанні, часто нічим не вмотивованому, кількості біографічної інформації, її фактологічна складова виявляється мізерною, ціннісне та етичне наповнення сумнівним, а форма подачі, спосіб інтерпретації та риторика не відповідають віковим можливостям дитини-користувача. У цьому контексті цікавими видаються роздуми дослідниці з Польщі Т. Мареш, котра у монографії «Сусіди Польщі в шкільних підручниках з історії» (Saarbrücken, 2012) розглядає підручник як вторинне інформаційне джерело та засіб, здатний змінювати суспільні уявлення про реальність. Оскільки учень трактує підручник «...як джерело знання і не лише читає вміщену в ньому інформацію, а й (свідомо чи несвідомо) засвоює подані в ньому погляди та переконання автора», він засвоює всі відтворені цим автором стереотипні (зокрема й помикові!) уявлення [3, с. 20]. На прикладах відбору та акцентування інформації про сусідні Польщі народи в польських підручниках із історії авторка показує, як саме замовчування та відсорткування фактів, емоційні та політично зумовлені «мітки», непродумане ілюстрування та інші свідомі чи ні авторські «огріхи» спотворюють історичну картину в уяві дитини-читача.

На окрему увагу заслуговують видання бібліотек для дітей, які є нині значними інформаційними центрами України та мають давні традиції створення, інтерпретування та поширення біографічної інформації, розрахованої на дітей. Значного поширення набули, зокрема, такі види біобібліографічної продукції, як: пам'ятки для читачів, біобібліографічні довідки, біобібліографічні нариси, біобібліографічні розповіді, рекомендаційні бібліографічні покажчики-дайджести з тематичними біографічними розділами, бесіди про книги з біографічною інформацією, поданою шляхом аналізу художніх біографій митців, рекомендаційні бібліографічні покажчики, інформаційні тематичні бібліографічні списки, методичні поради щодо відзначення ювілейних дат, інформаційні списки літератури для організаторів дитячого читання та вчителів тощо [1]. Вміщена в них інформація ґрунтується на даних новітніх довідкових, навчальних і пе-

ріодичних видань або (про дитячих письменників, відомостей і досліджень щодо яких в Україні з'являється дуже мало) створюється безпосередньо бібліотечними працівниками на основі вивчення, систематизації та аналізу доступних їм фондів. Відтак низка покажчиків, зокрема щодо письменників, які працюють в царині книговидання для дітей (наприклад, серія «Дитячі письменники України» НБУ для дітей, започаткована у 2009 р.), є нині єдиним вичерпним аналітичним джерелом біографічних відомостей про цих митців.

Як бачимо, в Україні біографічна інформація широко представлена у колі дитячого читання та складає відчутну частину фактичних знань, котрі свідомо чи підсвідомо засвоюються маленькими громадянами держави та формують їхні ціннісні орієнтири, а відтак — майбутні життєві пріоритети. Взагалі у колі читання юних українців сьогодні з'явилося чимало нових видань, що на сучасному рівні наукового знання та з відповідних часових позицій розкривають постаті знаних і не знаних раніше вітчизняних достойників. Проте добір їх, а також фактів їхнього життя та діяльності у виданнях для дітей досі залишається справою особистого вибору автора чи укладача й мало відповідає потребам сучасного українського суспільства та держави. Так само повністю залежна від особистісних чинників форма подачі цієї інформації. Навіть у межах шкільництва, що декларує нині людиноцентризм, а за своєю природою має бути регламентоване державними інтересами та вимогою науковості, біографічна інформація залишається науково та методично неопрацьованою належним чином, а відтак не реалізує закладений у ній особистісний потенціал.

Серед тенденцій, що простежуються нині у новітній біографіці для дітей України, вартим уваги нам видається наступне:

- продовжується співіснування просвітянських, радянських, національних і глобалізаційних традицій і стереотипів;
- поступово відбуваються неогуманістичні зрушення (актуалізація особистісних і комунікативних аспектів), ідеологеми замінили ціннісними орієнтаціями;
- відбувся перехід від оціночної (ідеологізована, ро-

мантизована, дидактична) біографії до фактологічної (критичне мислення), від лінійної до стереоскопічної;

- формується усвідомлення невідповідності усталеного ранжування персоналій історико-фактологічному;
- формується сталий інтерес до генеалогії як обов'язкової складової життя людини;
- домінує електронна біографіка. Водночас маємо також чіткі виклики, що потребують уваги та вирішення.

Зокрема, це:

- хаотичність добору імен у розмаїтих базах даних, довідкових і енциклопедичних виданнях;
- традиційне домінування «гуманітаріїв» і порушення гендерного балансу;
- постколоніальне «обнулення» урбанізму та аристократичних традицій в Україні;
- постколоніальний страх маркування «українськістю» постатей, раніше «запозичених» іншими державними утвореннями;
- сформована бездержавністю засторога щодо українських діячів неукраїнського походження й т. зв. «ідейних ворогів»;
- неусвідомлення огрому української діаспори та українців за походженням як «своїх»;
- відсутність цільової державної програми «олюднення» українського інформаційного простору.

Отже, в новітні драматичні для України часи переоцінка цінностей і персоналій попередніх епох, засвідчена, зокрема, новітньою біографікою для дітей, відбувається досить хаотично. Натомість цей процес, як визначальний для становлення духовної та культурної парадигми української держави, мав би стати осердям її культурної політики та самоідентифікації. Водночас увага до відтворення і творення біографіки для дітей гарантувала б неперервність і адекватність «діалогу поколінь» у суспільстві та формувала нерозвинуті, зважаючи на бездержавне колоніальне минуле країни, навички толерантного неогуманістичного бачення особистості.

1. *Бібліографічні посібники обласних бібліотек України для дітей (1945–2000 рр.)* [Текст] : ретроспект. наук.-допоміж. бібліогр. покажч. / Нац. б-ка України для дітей ; [упоряд. : Н. О. Гажаман та ін. ; ред. Н. М. Скоморовська]. – Київ, 2006. – 64 с.
2. *Любовець Н. І.* Біографічні серії в контексті розвитку української біографічної традиції [Текст] / Н. І. Любовець // *Українська біографістика* : зб. наук. праць. – Київ : НБУВ, 2008. – Вип. 4. – С. 267–282.
3. *Мареш Т.* Соседи Польши в школьных учебниках по истории : проба диагноза образца восточного соседа [Текст] / Тереза Мареш. – Saarbrücken : Palmarium Academic Publishing, 2012. – 256 с.
4. *Марченко Н. П.* Автобіографія дитинства у межах біографічного дискурсу [Текст] / Н. П. Марченко // *Українська біографістика*: зб. наук. праць. – Київ : НБУВ, 2012. – Вип. 9. – С. 90–109.
5. *Марченко Н. П.* «Біографія дитинства» в науковому полі біографіки та колі дитячого читання [Текст] / Н. П. Марченко // *Бібліотечний вісник*. – 2011. – № 6. – С. 28–34.
6. *Марченко Н. П.* Володимир Рутківський: тексти долі : біогр. нарис / Наталя Марченко ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. – 414, [17] с. : фот.
7. *Марченко Н. П.* Продукування та адаптація до потреб користувача та пропагування біографічного знання бібліотеками України для дітей [Текст] / Н. П. Марченко // *Українська біографістика*. – Київ : НБУВ, 2015. – Вип. 12. – С. 296–311.
8. *Огар Е. І.* Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби) [Текст] : монографія / Емілія Огар. – Львів : Світ, 2012.
9. *Огар Е. І.* Критерії сучасності та функціональності сучасної української книги для дітей [Текст] / Е. І. Огар // *Поліграфія і видавнича справа*. – 2007. – № 2 (46). – С. 119–124.
10. *Попик В. І.* Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку [Текст] : монографія / В. І. Попик // *НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського*. – Київ, 2013. – 520 с.
11. *Рыбников Н. А.* Биографии и их изучение [Текст] / Н. А. Рыбников. – М., 1920.
12. *Черниш Н. І.* Енциклопедичне книговидання в контексті культурно-історичного розвитку українського суспільства [Текст] / Н. І. Черниш // *Істор. наука: проблеми розвитку* : матеріали Міжнар. наук. конф. (17–18 трав. 2002 р.). – Луганськ, 2002. – С. 212–215.